

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

παράδοση και
πρωτοτυπία

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

ή παραδοσιακή
δραματουργία
του Καραγκιόζη

Γ.Μ. ΣΗΦΑΚΗΣ

πολυεθνικές και
έθνική άνεξαρτησία

λογοτεχνία
και ίδεολογία

C. GLUCKSMANN

πρωταρχική
συσσώρευση
κεφαλαίου
στὰ Βαλκάνια

N. TONTOPOΦ

ΕΑΜ: ιστορία
και ίδεολογία

A. ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

μηνιαία έπιθεώρηση • τεύχος 5 • σεπτέμβρης 1976 • τιμή τεύχ. 40 δρχ.

Γιά τή σχέση λογοτεχνίας και ίδεολογίας

“Ολοι οι προβληματισμοί γιά τη σχέση λογοτεχνίας - ίδεολογίας έχουν αφετηρία τη θεωρητική και πολιτική παράδοση του μαρξισμού, σύμφωνα με την οποία ή λογοτεχνία θεωρεῖται «ίδεολογική μορφή». Έδω δύος ίδεολογία καλύπτει το ύπερδομικό πεδίο συστημάτων ίδεων και κοινωνικής συνείδησης που έκφραζουν καθορισμένες κοινωνικές σχέσεις. Έτσι ή λογοτεχνική διαδικασία παραπολουθεῖ πάντοτε τις ήδη ύπαρχουσες ίδεολογίες. Η λογοτεχνία λοιπὸν κατέχει ύποχρεωτικά μιὰ διπλὴ θέση: ταυτισμένη μὲ τὴν ίδεολογία, τὴν ἀναταράγγει, τῆς δίνει μορφή. Αποτέλεσμα: μιὰ ἀντίληψη γιὰ τὴ λογοτεχνία στενά καθοδηγητική και πολιτική. Η λογοτεχνία διαφροποιημένη ὡς πρὸς τὴν ίδεολογία ύπερβαίνει, μὲ τὴ χειρελαμὴ ἔννοια (καταργεῖ διατηρώντας) τὶς ταξικὲς θέσεις τοῦ συγγραφέα καὶ τελικὰ μοιάζει γνωστικὴ ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ. Εντούτοις ή διαφορὰ ποὺ παρουσιάζουν οἱ δύο «ίδεολογία» «γνώση» ἀπὸ τὴν μιὰ, καὶ τὸ «πραγματικό», ὡς τρίτος δύος, ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἰσάγοντας στὸ καθεστὼς τῆς λογοτεχνίας μιὰ ἀντίφαση: τὰ ἔργα τοῦ παρελθόντος, κληρονομιὰ ποὺ ἐπιδέχεται κριτικὴ ἀξιολόγηση, παρὰ τὰ ίδεολογικά τους δρια (φρεουδαρχικά ή καπιταλιστικά) είναι ἀλλητινά, δύος θὰ είναι καὶ ἐκεῖνα τῆς σοσιαλιστικῆς κοινωνίας, μόνο χάρον στὸν ίδεολογία καὶ τὸ σωστὸ περιεχόμενό τους. Η ἀντίληψη αὐτὴ μπορεῖ νὰ δομήγρησε σὲ μιὰ θεωρία τῆς λεγόμενης «προλεταριακῆς» λογοτεχνίας ή σὲ μιὰ κανονιστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὸν σοσιαλιστικὸ ρεαλισμό.

Ἄξιοπρόσεκτη ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι ή αἰσθη-

τῆς Christine Glucksmann

μετάφραση: Μαριάνα Δήτσα

τική τοῦ Λούκατς, ποὺ ἔκειται ἀπὸ τὸ σεκταρισμὸν τῆς ἀπλοὶκῆς κοινωνιολογίας τῆς λογοτεχνίας¹ καὶ ἔμμεσα ἐπανεισάγει τὰ πρωτεῖα τῶν ἰδεολογικῶν κριτηρίων. "Οταν ὁ Λούκατς στὰ διάφορα γραπτά του γιὰ τὸ οεαλισμὸν ἀγνεῖται τῇ γενετικῇ ἀνάλυση, δηλαδὴ τὴν ψυχοχοινικούνιολογικήν, κατά τὴν ὅποια ἔνα τέρας ἔχει ἀπό τὴν ταξικήν προέλευση τοῦ συγγραφέα (Πλεχάνοφ), καὶ διὰ τοῦ θεμελιώνει τὴν αἰσθητικήν του σ' ἔναν ἀντιψυχοκοινωνιολογισμὸν εἶναι γιατὶ θεωρεῖ τὴν λογοτεχνία γνωστικὴ ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ, στὸ βαθμό, φυσικά, ποὺ τὸ λογοτεχνικὸν ἔχοι, διὰ τας μεγάλο καὶ οεαλιστικό, συλλαβμένει τὴν διλότητα. Ἐδῶ οὐσιαστικὰ ἐπαναλαμβάνονται, στὸ χῶρο του μαρξισμοῦ, ἀναπτυγμένα καὶ πιὸ συστηματικά, δσα εἴπε ὁ Ἔνγκελς γιὰ τὸν παρὰ τὴ θέλησην του οεαλιστὴ Μπαλζάκ, δηλαδὴ ἐπαναλαμβάνεται μιὰ κοινωνιολογοποιημένην χεγκελιανὴ ἐκφραστικὴ διλότητα καί, ἐπίσης, ἀναζητεῖται ἡ ἄνθρωπωση μὲ τὴν ὑλιστικὴ γνωσιολογία. Ἄλλὰ ὁ θρίαμβος τοῦ μεγάλου ἀστικοῦ οεαλισμοῦ διφεύλεται ἀλογιβῶς σὲ μιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴν ἀρχὴ τῆς (πολιτικῆς) τάσης³ στὴν τέχνη καὶ τὸ συγκεκριμένο ἀποτέλεσμα τοῦ ἔργου, τὸ ὅποιο εἶναι ἐνμέρει ἀπρόβλεπτο στὸ αὐστηρὸν ἐπίπεδο τοῦ συνειδητοῦ σχεδιασμοῦ. Μήπως δὲν εἶναι χάρος σ' αὐτὴ τὴν ἀναντιστοιχία στοχαστὴ καὶ συγγραφέα⁴ ποὺ ἡ λογοτεχνία λειτουργεῖ σὲ μιὰ γραφή χωρὶς αὐτογνωσία, καὶ ἀποκτᾶ πρόδη τὰ ἔξω ἐγκυρότητα καὶ ἥθος χάρος στὴν εἰλικρίνεια τοῦ συγγραφέα: αὐτὸ ποὺ λέμε «λογοτεχνικὸν ἥθος» τῶν μεγάλων ἔργων; Πέρα ἀπὸ τὴν ἴστορική του προσφορά, ποὺ δὲν ἔξετάζουμε ἐδῶ. ὁ

Λούκατς προσδίδει στή λογοτεχνία ένα τέτοιο καθεστώς που μοιάζει νά καταλήγει σε άδιεξοδο: Πραγματικά, κατά τὸν Λούκατς λογοτεχνία είναι πρακτική μέσα καὶ πάνω στὸ σημαῖνον, διαδικασία ὅπου πλάθονται, κρίνονται καὶ μεταμορφώνονται οἱ ἰδεολογίες. Γιατὶ ἀν κάθε ἔργο τοῦ μεγάλου ρεαλισμοῦ βασίζεται στή δυνητική διαφροδοποίηση σκέψης πρὸς τέχνη, ὡς δλοκληρώνουσα γνώση τοῦ πραγματικοῦ, τότε πρέπει νά θεωρήσουμε προϋπόθεση κάποιαν ἀναμφισβήτητη σχέση ἀνάμεσα στή «λογοτεχνικότητα» καὶ τὸ περιεχόμενο. Ἐτοι δὲν μποροῦμε νά δποφύγουμε μιὰ φοματικὴ καὶ χαρισματικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ λογοτεχνία (θεωρία τῆς μεγάλης τέχνης καὶ τῆς μεγαλοφυΐας) παρὰ μόνο χάρῃ σε κάποια αὐθοδημησία τῆς δημιουργικῆς σημασίας νέων μορφῶν. «Ομως ἡ ἄποψη ὅτι ὑπάρχει συνάφεια μορφῆς καὶ περιεχομένου σημαίνει ὅτι παραμένουμε σε κάποιο χεγκελιανὸ σχῆμα, ἀριστοτελικὸ μάλιστα, σύμφωνα μὲ τὸ δποῖο τὸ ἔργο είναι «ἐκφραστικὴ μορφὴ μιᾶς ἴστορικῆς δλότητας» ἢ «μί-

βαίνουν εἰς βάρος τῆς λογοτεχνικῆς διαδικασίας. Πόσο γοητευτικὴ καὶ πολιτικὰ ἐφησυχαστικὴ ὥταν ἡ ἀπλὴ ἀντιστροφὴ μιᾶς θέσης τύπου Λούκατς, μὲ τὸ ἀπλὸ κλείσιμο ἐντὸς παρενθέσεως τῆς ἰδεολογίας τῶν ἔργων (ἰδεολογικὲς μορφὲς πρακτικῆς μιᾶς τάξης) καὶ τῶν ἰδεολογιῶν μέσα στὰ ἔργα, πρὸς δφελος μιᾶς ἔρευνας μόνο τῆς «λογοτεχνικότητας»: δηλαδὴ «τοῦ στοιχείου ποὺ συντελεῖ ὥστε ἔνα συγκεκριμένο ἔργο νά είναι ἔργο λογοτεχνικό», δπως τὸ ἐννοοῦν οἱ ωσοὶ φορμαλιστές.⁸

**ἴ οχέοι τῆς λογοτεχνίας
μὲ τὴν ἰδεολογία
περνᾶ ἀπὸ
τὴν ὄροθέτηση τοῦ
«λογοτεχνικοῦ», τὶς
ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις
ποὺ σ' αὐτὸ συγκαλύπτονται
καὶ ἀπὸ τοὺς
δευτερεύοντες λόγους
(τὸν κριτικὸ καὶ
τὸν φιλοσοφικὸ)
ποὺ τὸ τροφοδοτοῦν.**

μησις». Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια ἡ μαρξιστικὴ αἰσθητικὴ μοιάζει νὰ μεταποίεται. Διότι ἀν καὶ δο Λούκατς ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῆς αἰσθητικῆς του (1963)⁵ στὴν ἀνάλυση τῆς μιμησῆς, θὰ μπορούσαμε νὰ τοῦ ἀντιπαραθέσουμε τὴ θεωρητικὴ προσπάθεια τοῦ Μπρέχτ δο ὅποιος ἀκριβῶς ἔτεινε πρὸς μιὰ μὴ ἀριστοτελική, μαρξιστικὴ αἰσθητική, τόσο στὸ ἐπίπεδο τῶν κατηγοριῶν ὅσο καὶ στὴ θεατρικὴ πρακτική, ἔξαλειφοντας συγκεκριμένα τὴ φιλοσοφικὴ σημασία τοῦ χεγκελιανοῦ λόγου.⁶ Τελικά, στὸν Λούκατς ἡ συνάντηση λογοτεχνία/ἰδεολογίες γίνεται στὸ δνοματικὸ ἀντίληφτης ποὺ θεωρεῖ ὅτι ἡ λογοτεχνία είναι δ, τι καὶ τὸ περιεχόμενό της, μέσα ἀπὸ κανονιστικὰ μοντέλα ποὺ συλλαμβάνουν ρεαλιστικὲς δλότητες, τὰ μόνα προδευτικὰ καὶ σοσιαλιστικά. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν πόρτα ἔναντιμπήκανε, αὐτὴ τὴ φροὰ μὲ μορφὴ μὴ καθοδηγητική, οἱ ἰδεολογικὲς ἀξιολογικὲς ἀρχὲς ποὺ πήγαιναν νὰ ἔξαλειφθοῦν: παρακματικὴ/προοδευτικὴ τέχνη, δογματισμὸς τῶν μορφῶν ποὺ ἐκφράζουν τὴν δλότητα, προτεραιότητα στὴν ἀνάλυση ἰδεολογικῶν θεμάτων, καὶ ὑποτίμηση τῆς λογοτεχνικῆς πρακτικῆς στὴν πειραματική καὶ ἀνανεωτική τῆς διάσταση.⁷

Στὶς περισσότερες περιπτώσεις, εἴτε ἡ σχέση τῆς λογοτεχνίας μὲ τὶς ἰδεολογίες είναι ἄμεση εἴτε ἔμμεση, τὰ πρωτεῖα ποὺ ἀναγνωρίζονται στὴν ἰδεολογία ἀπο-

Νομίζω λοιπὸν ὅτι ἡ μαρξιστικὴ ἔρευνα πρέπει καταρχῇ νὰ ξεπεράσει τὸ διπλὸ ἀδιεξόδο τῆς ἴστοριοκρατίας καὶ ἐνὸς δρισμένου φορμαλισμοῦ, δο ὅποιος ἀρκεῖται στὴν τεχνικὴ μελέτη τῶν μορφῶν⁹ καὶ ἀρνεῖται τὴν πολιτικὴ διάσταση. Εάν ἡ μαρξιστικὴ ἀντίληψη τῆς ἴστοριας συνεπάγεται τὴν κατασκευὴ ἐπάλληλων συστημάτων ποὺ ἐκφράζουν τὴν ἰδιοτυπία τοῦ ἔγχρονου καὶ μαζὶ τὸν τελεσίδικο προσδιορισμὸ τοῦ οἰκονομικο-κοινωνικοῦ, τότε, δπως λέει ἄλλωστε καὶ δ «Ἐγκελες στὴν ἀνάλυση του γιὰ τὴ φιλοσοφία, μποροῦμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴ λογοτεχνία ὅτι «ἡ οἰκονομία δὲν δημιουργεῖ τίποτε ἀπὸ μόνη της, ἀλλὰ καθορίζει τὸ εἶδος μεταλλαγῆς καὶ ἀνάπτυξης τῆς ἡδη ὑπάρχουσας πνευματικῆς ὕλης, καὶ ἀκόμη, ὅτι αὐτὸ συνήθως γίνεται ἔμμεσα, γιατὶ τελικὰ δ πολιτικός, νομικός καὶ ἡθικός ἀντίκτυπος ἔχουν τὴν μεγαλύτερη ἐπενέργεια στὴ φιλοσοφία»¹⁰.

«Ἡ περιοχὴ ποὺ συνοπτικὰ δνομάζουμε «ύπερδομὴ» μπορεῖ νὰ ἀναλυθεῖ καὶ ἡ ἔδια σὲ χώρους μὲ ἰδιαίτερο καὶ διαφοροποιημένο δείκτη δραστικότητας μὲ τὴν παρέμβαση ἄλλων τομέων σὲ μιὰ δοσμένη πρακτική. Ὁ Ἀλτουσέρ δύπεδειξε τὴν ἐπενέργεια τῶν πρακτικῶν ἰδεολογιῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν στὴ φιλοσοφία. Ἄλλα αὐτὴ ἡ ἰδέα ὅσον ἀφορᾶ τὴ λογοτεχνία χρειάζεται ἀνάπτυξη. Ἐκτοτε, ἀνάμεσα σὲ μιὰ ἴστοριοκρατικὴ καὶ στὴ δομική (στρουκτουραλιστική) προσέγγιση διαγράφεται γιὰ τὴ λογοτεχνία ἔνα εἰδικὸ πεδίο, ποὺ δροθέτεσε δ Τινιάνοφ¹¹ στὰ κείμενά του (ποὺ στάθηκαν δρόσημο γιὰ τὸν φορμαλισμὸ): «ἡ συστοιχία τῆς λογοτεχνίας μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωή, δηλαδὴ τὸν λεκτικὸ ἐπιτέρον μὲ αὐτὸ ποὺ σὲ μιὰ δοσμένη ἐποχὴ λειτουργεῖ ὡς λογοτεχνικὸ εἶδος»¹². Θὰ χρησιμοποιούσαμε σήμερα, μὲ τὴν μετατόπιση τῶν ἐπιστημονικῶν ἔρευνῶν, ἐπαναλαμβάνοντας σοβιετικὸς σημειολόγους καὶ ἰδιαίτερα τὸν Lotman καὶ Pjatigorski, ἀντὶ εἶδος τὸν δρο κείμενο.

Αὐτὴ ἡ ἔννοια ἀνοίγει μιὰ τυπολογία/τοπολογία κουλτούρας, δπως τὸν ἡ ταξινόμηση γίνεται μὲ τὴν καταγραφὴ τῶν γνωρισμάτων ἐκείνων ποὺ ἐπιτρέπουν νὰ ξεχωρίσουμε αὐτὸ ποὺ λειτουργεῖ σὰν «κείμενο» ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν είναι κείμενο (παράδειγμα: ἡ διαφορὰ γραπτὸ-προφορικοῦ). Αὐτὴ ἡ ἔννοια δὲν ἐπιτρέπει μόνο τὴν ἐπεξεργασία μιᾶς θεωρίας συστημάτων καὶ «σημαντικῶν πρακτικῶν», ἀλλὰ ὑπογραμμίζει τὴν ἰδέα ὅτι ἡ λειτουργία ἐνὸς κείμενου προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν κοινωνικὸ τὸν φόρο. Λειτουργία/έδω σημαίνει «σχέση ἀνάμεσα στὸ σύστημα, τὴν πραγμάτωσή του καὶ τὸν ἀποστολέα-παραλήπτη τοῦ κείμενου»¹³. Σ' αὐτὲς τὶς ἀναλύσεις τὰ σύνορα τῆς λογοτεχνικότητας δὲν διαγράφονται μόνο μὲ κριτήρια γλωσσολογικά (διαπλατικὰ πρωταρχικὰ συστήματα), καὶ, πράγμα σημαντικό, οὔτε δρίζονται ἀπὸ μιὰ τεχνικὴ ἀντίληψη

γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ λογοτεχνικότητα τοῦ ἔργου: τὴν κατασκευὴν του. Καὶ τίθεται τὸ ἑρώτημα, ποὺ εἶναι τὰ σύνορα τῆς «λογοτεχνίας» σὲ μᾶλιστα κοινωνία: κείμενο λογοτεχνικὰ αὐτονομημένο καὶ δῆλο γραπτὸ δρησκευτικό (ἴερδο μήνυμα) ἢ μὴ κείμενο (καθημερινὸ μήνυμα), κείμενο ποὺ ἀναφέρεται στὸ τάδε κοινό, στὸν τάδε σχολιαστή. Ἀφοῦ εἶναι γεγονὸς δτὶ ἡ «λογοτεχνία», δπως καὶ τὸ Κράτος, δὲν ὑπῆρχε ἀνέκαθεν, πρέπει νὰ δεχτοῦμε δτὶ περιέχει κοινωνικὰ καὶ ἰδεολογικὰ κορτήρια, δηλαδὴ ἴεραρχικὰ καὶ ἴεραρχημένα ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς σχέσεις. Μερικὰ παραδείγματα: ἡ ἴεραρχία τῶν εἰδῶν στὴν κλασικὴ λογοτεχνία δπου ἡ ἔνδειξη «τὶ εἶναι ἔνα ἔργο τέχνης αὐξάνει στὸ βαθμὸ ποὺ πλησιάζει πρός τὴν κορυφὴ τῶν τεχνῶν» ἢ στὴν ἐποχὴ μας ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα στὸ μυθιστόριμα καὶ τὴν ποίηση, ἀκόμη ἡ ἐπαναστατικὴ πρακτικὴ τοῦ Μπρέχτ στὴν ἀναζήτηση μᾶς φιλοκής ἀναχώνευσης τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καὶ ἴεραρχησής τους. Τέλος, μήν ἔχεινάμε τὸ γεγονὸς δτὶ ὁ Μάρξ καὶ ὁ Λένιν συμπεριλαμβάνουν στὴ λογοτεχνία δῆλα τὰ κείμενα (πολιτικὰ καὶ οἰκονομικά), καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μιλοῦν γιὰ «σοσιαλιστικὴ καὶ κομμουνιστικὴ φιλολογία» (πρβλ. Τὸ κομμουνιστικὸ μανιφέστο).

Ἡ σχέση λογοτεχνίας μὲ τὴν ἰδεολογία περνάει λοιπὸν ἀπὸ τὴν δριούσεια τοῦ «λογοτεχνικοῦ», τὶς ἰδεολογικὲς προϋποθέσεις ποὺ σ' αὐτὸ συγκαλύπτονται, καὶ ἀπὸ τοὺς δευτερεύοντες λόγους (τὸν κοριτικὸ καὶ φιλοσοφικὸ) ποὺ τὸ τροφοδοτοῦν. Τὸ δτὶ ὁ Λένιν

ἰὸ ἔργο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ τὴ λογοτεχνία περνᾶ μέσα ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῆς σημειολογίας τῶν κειμένων καὶ τοῦ ιστορικοῦ διαλεκτικοῦ ύλισμοῦ, συνδυασμὸς ποὺ συγκεκριμένοποιεῖται στὸ πρόβλημα τῆς πυπολογίας τῶν ἰδεολογιῶν.

δείχνει πῶς ἡ φωσικὴ λογοτεχνία τοῦ 19ου αἰώνα λειτουργεῖ σὰν ἔνα «βῆμα», δτὶ ἡ λογοτεχνία σὲ χῶρες ποὺ διεξάγουν ἐθνικοαπελευθερωτικὸ ἀντιμπεριαλιστικὸ ἀγώνα μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσει γιὰ λογαριασμὸ τῆς τὸν πολιτισμό, τὸ λεξιλόγιο, τὶς παραδόσεις καὶ τὴν μυθολογία τῶν ἔκμεταλλευόμενων μειονοτήτων (π.χ. Ἰνδιάνων ἢ μαύρων) χωρὶς νὰ περιπέσει σ' ἔναν ἀστικὸ πολιτισμικὸ ἔξωτισμό, δῆλα αὐτὰ ἀποδεικνύουν δτὶ δὲν πρέπει νὰ δροθετήσουμε δογματικὰ μᾶλιστα λογοτεχνικότητα καθεαυτή, οὔτε νὰ δρίσουμε τὴν ούσια τῆς λογοτεχνίας ἔξω ἀπὸ τὶς δοσμένες ίστορικὲς διαδικασίες. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μαρξιστικὴ ἀναζήτηση ἐνὸς εἰδικοῦ δεσμοῦ ἀνάμεσα στὴ λογοτεχνία καὶ τὴν ἰδεολογία συνεπάγεται μιὰ σφαιρικὴ προβληματική, ἡ δποία πρέπει νὰ ἀπαντήσει στὰ παρακάτω τρία σημεῖα:

1. Μὲ ποὺ ἔννοια τὸ ζήτημα τῆς ἰδεολογίας ἀπεταί της λογοτεχνίας: ὡς λειτουργία, καθεστὼς καὶ θεσμικὴ πραγματικότητα; Ζήτημα ποὺ

σχετίζεται μὲ μιὰ ἀνάλυση τῆς ἔννοιας καὶ τῆς πραγματικότητας τῶν ἰδεολογιῶν.

3. Μιὰ ὑλιστικὴ καὶ ίστορικὴ ἀπαίτηση ἐπιβάλλει νὰ ἀποδειχτεῖ δτὶ ἡ σχέση λογοτεχνία/ἰδεολογίες δὲν εἶναι μόνο ζήτημα ἐνδο-ἰδεολογικό (συσχέτιση τῶν ὑπερδομῶν μέσω τοῦ περιεχομένου τους), ἀλλὰ δτὶ εἶναι ἔξισους καὶ κυρίως ἔξω-ἰδεολογικό, ὅπου παρεμβαίνουν οἱ κοινωνικὲς σχέσεις καὶ τὰ ύλικα παραγωγικὰ ἔργαλεια, ἀναπαραγωγοὶ ἰδεολογιῶν. "Αν καταρχῇ ἡ σχέση ἰδεολογίας καὶ λογοτεχνίας δὲν εἶναι ζήτημα ἐνδο-ἰδεολογικό, πρόκειται γιὰ πρόβλημα ἐπιστημονικό, γεγονὸς ποὺ ἔξυπακούει κριτήρια τὰ δόσια διαφοροποιοῦν τὴν ἰδεολογία ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη.

Θέτοντας ἐδῶ ὑπὸ ἀμφισβήτηση τὴν «λογοτεχνία», θὰ περιοριστοῦμε νὰ σκιαγραφήσουμε τὰ βασικὰ σημεῖα τῆς ἔννοιας ἰδεολογίας, δσα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ τὴ φωτίσουμε. Μὲ τὴν ἔξῆς θεωρητικὴ ἐπιφύλαξη: δὲν πρόκειται γιὰ ἔναν φιλοσοφικὸ δρισμὸ τῆς μαρξιστικῆς ούσιας τῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ γιὰ μιὰ δροθέτηση τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς ὡς προϋπόθεση γιὰ μιὰ ίστορικὴ τυπολογία τῶν ἰδεολογιῶν, στὸ πλαίσιο τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας γιὰ τοὺς τρόπους παραγωγῆς καὶ τὴν ταξικὴ πάλη.

Ξεκινώντας μποροῦμε νὰ παραμερίσουμε δύο παραδοχές τῆς ἔννοιας ἰδεολογία, ποὺ εἶτε εἶναι λαθεμένες εἴτε πολὺ στενές γιὰ νὰ συγκροτήσουν μιὰ σύνολη προβληματική.

1η παραδοχὴ. Στὴ Γερμανικὴ ἰδεολογία ἰδεολογία σημαίνει κάθε ἀνεστραμμένη, ἀκρωτηριασμένη καὶ παραμορφωμένη ἀντανάκλαση τοῦ πραγματικοῦ. Οἱ ἰδεολογίες εἶναι συστήματα ἀπατηλῶν, ἰδεαλιστικῶν παραστάσεων, γιατὶ ἀγνοοῦν τὶς πραγματικές, ύλικές τους βάσεις. Ξεκινώντας ἀπὸ αὐτὸ τὸ σωστὸ νόημα, ποὺ περιέχεται θεωρητικὰ στὰ κείμενα τοῦ Μάρξ, μποροῦμε νὰ ἀποδειχτοῦμε τὴν ἰδεολογία σὰν διαδικασία δπου πραγματώνεται «ἡ ἀναγνώριση-παραγνώριση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων», ποὺ κατὰ τὸν Μάρξ χαρακτηρίζει τὸν Φόυερμπαχ. Ἄλλα, δσο στεκόμαστε σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο (ποὺ θὰ ξανάρθρουμε ἐν συνεχείᾳ), εἶναι πολὺ εὖκολο νὰ γιλιστρήσουμε πρός ἔναν περιοριστικὸ δρισμὸ τῆς ἰδεολογίας, δπου αὐτὴ δρίζεται σὲ σχέση μ' αὐτὸ ποὺ δὲν εἶναι: δηλαδὴ σὲ σχέση μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ἀληθινὴ συνείδηση.

Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψή εἶναι τυπικὴ ἡ θέση τοῦ νεαροῦ Λούκατς σ' ἔνα ἔργο του στὸ δποίο ἀργότερα ἄσκησε κορτική, γεγονὸς πολὺ ἀντιτροσωπευτικὸ ἐνὸς κάποιου θεωρητικοῦ ἀριστερισμοῦ τῆς Τρίτης Διεθνοῦ. Ἀναφέρομαι στὸ βιβλίο *Ιστορία καὶ ταξικὴ συνείδηση*. Ὁ Λούκατς ἀντιπαραστέτει τὴν ἰδεολογία ὡς κίβδηλη συνείδηση, ἀποσπασματική, αὐτονομημένη σὲ σχέση μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο, στὴν ἀληθινὴ συνείδηση, προκισμένη μὲ τὴ διαφάνεια τῆς κοινωνικῆς διαλότητας. Υποκείμενο αὐτῆς τῆς ἀληθινῆς συνείδησης εἶναι τὸ προλεταριάτο, φορέας αὐτοσυνείδησης

τῆς ίστορικής κίνησης. Αυτὸς τὸ παράδειγμα δείχνει καλὰ τοὺς κινδύνους ἐνὸς παρόμιου δρισμοῦ: δῆλον ἐπειδὴ ἡ μαρξιστικὴ θεωρία μὲν ἔναν ἔντονα χεγκελιανὸν τρόπον ἀπορροφάται ἀπὸ τὴν ἀληθινὴν συνείδησην τοῦ προλεταριάτου ποὺ μεταμορφώθηκε σὲ φιλοσοφικὸν ὑποκείμενο (πράγμα ποὺ καταργεῖ τὴν λενινιστικὴν διαφορὰν ἀνάμεσα στὴν ἐπιστημονικὴν θεωρία καὶ τὴν κοινωνικὴν συνείδησην) ἀλλὰ προπάντων, ἐπειδὴ ἡ δύση εἰδίκευση, ἔστω καὶ ἐπιστημονική, γίνεται ἀλλοτρίωση, «πραγμοποίηση». Μὲ μιὰ τέτοια

παραγνωρίζοντας
 τὴν ἰδεολογικὴν πάλη στὸ
 πεδίο τῆς «λογοτεχνίας»
 καταλήγοντες σὲ ἔναν
 πολιτικὸν ἐκλεκτιομό,
 σὲ μιὰ στενὰ τεχνικὴ
 ἢ ἡθικὴ προσέγγιση
 τῶν «ὑπερδομῶν».

ὅπικὴν ἡ διαλεκτικὴ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι κριτική, ὑπέρθιβαση τοῦ μερικοῦ πρὸς δύφελος τοῦ δόλου. Ἐτοι θὰ εἴχαμε τὴν εὐχέρειαν νὰ περάσουμε ἀπὸ μιὰ «κριτικὴ λογοτεχνία» δῶλων τῶν ἀλλοτριώσεων στὴν «ἀληθινὴ λογοτεχνία», γιατὶ ἡ τελευταία ἐκφράζει ἔμπρακτα τὴν δλότητα μιᾶς τάξης ἢ τὴν προλεταριακὴν κουλτούρα. Μὲ αὐτὸν ἀκριβῶς τὸ συλλογισμὸν διαμόρφωσε ὁ Μπογκντάνοφ τὸ 1911 τὴν ἔννοια τῆς «προλεταριακῆς κουλτούρας», συλλογισμὸς ποὺ βασίζεται στὴν παραπάνω ἀντίληψη τῆς ἰδεολογίας. Ή τάξην εἶναι τὸ ὑποκείμενο τοῦ σοσιαλιστικοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας ποὺ παράγει μέσω τῆς δικῆς της ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς δλοκλήρωσης ἔναν αὐτόνομο καὶ ἴδιοτυπο πολιτισμό. Ή πολεμικὴ τοῦ Λένιν τὸ 1920 στὸν ἀντιπροσώπους τῆς Προλετεκούλτ δείχνει ἀρκετὰ καθαρὰ τὸν ἰδεαλισμὸν καὶ τὸν βολονταρισμὸν μιᾶς τέτοιας θέσης. Πρέπει συνεπῶς νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι ἔνας ἄλλος δρισμὸς τῆς ἰδεολογίας διαγράφεται στὸ κενό, φαινομενικὰ διαφορετικός, ποὺ ὅμως συνδέεται μὲ τὸν πρῶτον, τοῦ δποίου εἶναι θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ συμπλήρωση.

2η παραδοχὴ. Στὴν ἀποψη ὅτι ἡ ἰδεολογία εἶναι κίβδηλη συνείδηση ἀντιπαρατίθεται μιὰ ἐκφραστικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἰδεολογία, εἴτε ὡς δλοκλήρωνουσα ἐκφραση τῆς πρακτικῆς αὐθόρυμησιας μιᾶς τάξης, εἴτε ὡς ἀπλὴ ἀντανάκλαση τῆς κίνησης τῆς οἰκονομικῆς ὑποδομῆς. Ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιὰ ἀναγνωρίζει κανεὶς εὔκολα στὴν πρώτη κατεύθυνση τῇ βουλησιαρχίᾳ ποὺ ἀναζητᾶ τὴν ἐνότητα μιᾶς τάξης στὴ συνείδηση τῆς καὶ ἔχει τὴν τάση νὰ μπερπολιτικοποιεῖ καὶ νὰ ὑπερτιμᾷ τὶς ἰδεολογίες. Ο Λένιν, προσπαθώντας νὰ προσδιορίσει τὴν ἴδιοτυπία τοῦ πολιτικοῦ ἐπιπέδου (κόμμα, Κράτος), ἐπέμενε στὴν κριτικὴ τῆς λεγόμενης παιδαγωγικῆς ἀντίληψης γιὰ τὴν πολιτικὴ καὶ στὴν διμόλογη ὑπαγωγὴ τῆς πολιτικῆς στὴν παιδαγωγική. Κριτικὴ ποὺ ἀφοροῦσε τὸν ἐργατισμὸν στὴ λογοτεχνία, διεκδίκηση τῶν μικροαστῶν διανοούμενων καὶ τῶν πλέον καθυστερημένων στρωμάτων τοῦ προλεταριά-

τον. «Ομως ἡ παραπάνω ἀντίληψη ποὺ περιγράφαμε τρέφεται ἀπὸ μιὰν ἄλλην καὶ σημαντικότερην, αὐτὴν ποὺ στὴν ίστορία τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος βάφτισαν «οἰκονομισμὸν» καὶ ποὺ ὑπαγόρευσε τὴν θεωρία καὶ τὴν πρακτικὴ τῆς Δεύτερης Διεθνοῦς. »Αν οἰκονομισμὸς σημαίνει πολιτικὴ ὅτι ἡ πολιτικὴ παρακολουθεῖ τὴν οἰκονομία (πράγμα ποὺ γεννᾶ μιὰ μισιολατρικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ίστορικὴν ἀνάπτυξην), στὸ ἐπίπεδο τῆς λειτουργίας τῶν ἰδεολογιῶν ὑποβιβάζει τὴν ἰδεολογία σὲ ἔνα ἐπιφανόμενο, σὲ μιὰ μηχανικὴ ἀντανάκλαση τῆς οἰκονομικοχοινικῆς ὑποδομῆς καὶ ἀπολιτικοποιεῖται ἰδεολογίες ἔξαρστας ἔναν ἥθικὸν ἰδεαλισμό. Μὲ τὴν πρόσφαση τοῦ ἀντιχειρισμοῦ ὁ Μπερντάν καὶ οἱ αναθεωρητές στὴν πραγματικότητα ἀπορρίπταν τὸν διαλεκτικὸν ὑλισμό, καὶ ὁ Λένιν ἤδη ἀπὸ τὸν Ύλισμὸν καὶ Ἐμπειριοχριτισμὸν ἔδειξε πῶς ἐδῶ ἐπρόκειτο γιὰ φιλοσοφικὴ ἐπάνοδο τοῦ νεοκαντιανισμοῦ.

Γενικεύοντας, μὲ τὴν παραγνώριση μιᾶς σωστῆς ἰδεολογικῆς πάλης στὸ πεδίο τῆς «λογοτεχνίας» καταλήγοντες σὲ ἔναν πολιτικὸν ἐκλεκτισμό, σὲ μιὰ στενὰ τεχνικὴ ἢ ἡθικὴ προσέγγιση τῶν «ύπερδομῶν». »Αν παραμερίσουμε αὐτὸν τὸ διπλὸ λάθος, μποροῦμε νὰ ἔχουμε μιὰ θετικὴ δροσθέτηση τῶν ἰδεολογιῶν, ποὺ νὰ μᾶς χρησιμεύσει ὡς ἀφετηρία γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσουμε δρισμένες πλευρές τῆς σχέσης λογοτεχνία/ἰδεολογία.

Ἡ ἰδεολογία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ίστορικὴ τῆς προέλευσης, δὲν μπορεῖ νὰ δριστεῖ ὡς σύστημα ἰδεῶν ποὺ ἀνήκει μόνο στὸ χῶρο τῆς ἀναπαράστασης, κι αὐτὸν γιὰ πολλοὺς λόγους. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸν μποροῦμε νὰ χρησιμοποιήσουμε μερικὲς ἀναλύσεις τοῦ Λένιν καὶ τοῦ Γκράμσι, οἱ δποίες ἐμβαθύνουν κείμενα τῶν Μάρξ καὶ Ἐνγκελ. «Οταν ὑπογραμμίζουν στὴ Γερμανικὴ Ἰδεολογία ὅτι «ἡ τάξη ποὺ διαθέτει τὰ μέσα ὑλικῆς παραγωγῆς» καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀναλύσουμε «τὴν πνευματικὴν παραγωγὴν διπλῶς παρουσιάζεται στὴ γλώσσα τῆς πολιτικῆς, τοῦ δικαίου, τῆς ἡθικῆς, τῆς μεταφυσικῆς ἐνὸς δλόκληρου λαοῦ», προσδίδοντας στὶς ἰδεολογίες ὅχι μονάχα τὴν πραγματικότητα σημαινόντων συστημάτων, πράγμα ποὺ ἐπιτρέπει τὴν καθιέρωση μιᾶς τυπολογίας διαφοροποιημένων γνωσιολογικῶν συστημάτων (ὕπαρξη μύθων, τελετουργιῶν, εἰκόνων, ἔννοιῶν), ἀλλὰ προσδίδοντας μιὰ θεωρητικὴ πραγματικότητα, η δποία συνδέεται μὲ τὴ διάδοση-ἀναπαραγωγὴ καὶ νέα ἐπεξεργασία τῶν ἰδεολογιῶν. Αὐτὰ τὰ δύο σημεῖα τὰ ἀνέπτυξαν ὁ Γκράμσι καὶ ὁ Λένιν.

Καταρχὴν ὁ Γκράμσι, γιατὶ στὸ ἔργο τοῦ συναντάμε μιὰ ἐντελῶς ἰδιαίτερη ἐπιμονή στὸ γεγονός ὅτι οἱ ἰδεολογίες δὲν εἶναι προϊόντα αὐθαίρετα οὔτε προϊόντα κάποιας συγκεκριμένης βούλησης: ἀντίθετα ἔχουν δογματικὸ ρόλο. Οἱ ἰδεολογίες προμηθεύουν κατηγορικὰ ἐργάλεια, συστήματα συμπεριφρόδας ποὺ δραγανώνουν τὶς μάζες μὲ τέτοια ψυχολογικὴ ἀποτελεσματικότητα, ὃστε τελικὰ προσδιορίζουν τὸ ἵδιο τὸ πεδίο δποίου οἱ ἀνθρώποι κινοῦνται καὶ ἀποκτοῦν συνείδηση τῆς ίστοριας τους. «Ο δραγανικός αὐτὸς χαρακτήρας καταδεικνύει τὴν ἰδιαίτερητα τῆς ἰδεολογικῆς δραστικότητας. »Η ἰδεολογία γιὰ μιὰ δοσμένη τάξη χρησιμεύει σὰν «κοινωνικὸ τσιμέντο» ποὺ στερεώνει μιὰ ταξικὴ κυριαρχία ἢ, ἀντίθετα, τὴν πάλη γιὰ τὸν μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας, πραγματοποιώντας τὴν ίστορικὴν ἡγεμονία νέου τύπου (ἐργατικὴ τάξη καὶ οἱ σύμμαχοί της). Επιπλέον, οἱ ἰδεολογίες δὲν ἀναλύονται μόνο στὸ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων τάξη/συνείδηση,

άλλα έπιβάλλουν και μιὰ άναλυση αύτοῦ ποὺ ό Γκράμσι δύναμε «ίδιωτικό μηχανισμό ήγειμονίας» (π.χ. ή 'Εκκλησία η τὸ σχολεῖο) —μ' άλλα λόγια, τὸ καθολικὸ σύστημα τῆς οἰκουμενῆς, κοινωνικῆς και πολιτικῆς λειτουργίας τῶν ίδεολογιῶν.

Τὰ παραπάνω φωτίζουν ἀρκετὰ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς δρόιους ή σχέση λογοτεχνίᾳ/ίδεολογίες δὲν μπορεῖ νὰ περιοριστεῖ σὲ μιὰ ἀνάλυση ἐνδο-ίδεολογική, η ἐνδο-λογοτεχνική. Κι αὐτό, γιατὶ δὲν ὑπάρχει μόνο ίδεολογία μέσα στὴ λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ ίδεολογίες τῆς λογοτεχνίας, καὶ συνάμα κοινωνικὴ λειτουργία τῶν ίδεολογῶν στὸ σύστημα διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μηχανισμὸν ἀντιδημοκρατικῆς ἐπιλογῆς ποὺ ἐπηρεάζουν τὴ δυνατότητα προσθίασης στὴν μόρφωση. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ σύστημα ὑπάρχει ἔνας ταξικὸς ἀγώνας ποὺ πρέπει νὰ διεξαχθεῖ ἐνάντια στὶς φενακιστικὲς-οκοταδιστικὲς πρωτοβουλιακὲς μορφὲς πρακτικῆς, καὶ στὶς θεσμοθετημένες ίδεολογίες ποὺ τὶς παράγουν. "Ετοι, τὰ γεγονότα τοῦ Μάη 1968, ποὺ ἀποτελοῦν τὴν πρώτη μεγάλη οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ταξικὴ σύγκρουση στὶς σημερινὲς συνθήκες τοῦ κρατικοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ καταλάβουμε καλύτερα ποιὰ θέση μπορεῖ νὰ πάρει η λογοτεχνία στὸν σημερινὸν κοινωνικὸ μας σχηματισμό, στὸ ἐκπαιδευτικό μας σύστημα, μὲ τὶς θεσμικὲς καὶ ἱεραρχικὲς του διακρίσεις. Μποροῦμε

δὲν ὑπάρχει μόνο
ίδεολογία μέσα
στὴ λογοτεχνία,
ἀλλὰ καὶ ίδεολογίες
τῆς λογοτεχνίας,
καὶ συνάμα
κοινωνικὴ λειτουργία
τῶν ίδεολογῶν στὸ
σύστημα διδασκαλίας
τῆς λογοτεχνίας.

νὰ ποῦμε μὲ δυὸ λόγια δτι αὐτὸ τὸ σύστημα διατηρεῖ δριμένες διακρίσεις ποὺ διευθετοῦνται μὲ ἔνα τεχνοκρατικὸ πνεῦμα: μαζικοὶ διαχωρισμοὶ λογοτεχνίας-έπιστημης, φιλολογίας-τεχνικῆς, ἀφηρημένου ἀνθρωπισμοῦ (ρομαντικὴ-διαισθητικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴ λογοτεχνία) - τεχνοκρατικῆς ίδεολογίας. Η πρώτη διάκριση ἔχει ἀποφασιστικὴ σημασία γιατὶ ἀτ' αὐτὴν ἀπορρέει ή θεσμοθετημένη ἄρνηση μᾶς καθ' ὅλα ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας τῆς λογοτεχνίας, καὶ η συστηματικὴ ἀπότειρα νὰ συσκοτιστεῖ κάθε προσπάθεια ποὺ θὰ ἀναδείκνυε στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγὴ μιὰ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ. Νά δ λόγος γιὰ τὸν δρόιο οἱ ίδεολογίες δὲν διαχωρίζονται ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς κοινωνικῆς τους λειτουργίας. Στὸ ἔργο τοῦ 'Αλτουσέρ βρίσκουμε θεωρητικὰ στοιχεία ἐνὸς παρόμοιου προβληματισμοῦ, δταν, πάνω στὸ ζήτημα τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς τους, τονίζει δτι οἱ ίδεολογίες εἶναι «πολιτισμικὰ ἀντικείμενα, ἀντιληπτά, παραδεκτά, ὑφιστάμενα, ποὺ δροῦν πάνω στὸν ἀνθρώπουν στὸ ἐπίπεδο

τῆς πραγματικῆς καὶ φανταστικῆς σχέσης τους πρὸς τὸν κόσμο». Τὸ νὰ ἀναλυθεῖ η λογοτεχνία ὡς ἐγχειρηματικὸ πεδίο τῆς κοινωνικῆς φαντασίας σημαίνει νὰ καταδηλωθοῦν οἱ δεσμοὶ τῆς μὲ τὸν λόγο ποὺ μποροῦμε νὰ διαμορφωσούμε ἐν δύοματι τῆς, καὶ μὲ τὶς πρακτικές ίδεολογίες, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ δίνει σ' αὐτὲς δ 'Αλτουσέρ: «σύνθετος σχηματισμὸς νοημάτων-παραστάσεων-εἰκόνων ἀπὸ τὴν μιὰ, καὶ συνθέσεις-συμπεριφορὲς-διαγωγὲς-στάσεις-χειρονομίες ἀπὸ τὴν ἄλλη. Τὸ σύνολο λειτουργεῖ ὡς πρακτικὸς κανόνας ποὺ κυβερνᾶ τὴ σάση καὶ τὴ συγκεκριμένη τοποθέτηση τῶν ἀνθρώπων»¹⁴.

Μ' ἄλλα λόγια, ἀνὴ η λογοτεχνία ως γραφὴ μπορεῖ νὰ δριστεῖ ὡς «πρακτική», πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ὑπάρχει ἐπίσης μιὰ πρακτικὴ τῆς λογοτεχνίας ποὺ χαρακτηρίζεται καταρχὴν ἀπὸ ἔναν ὀντιδημοκρατισμό (ὅπως τὸ δείχνει η κοινωνιολογία τῆς λογοτεχνίας) καὶ συνάμα λειτουργεῖ σὰν ἔμμεσος φορέας τῶν κυρίαρχων ίδεολογῶν, ίδιαιτερα τῶν ίδεαλιστικῶν-θησηκευτικῶν. Αὐτὸς εἶναι ὁ χῶρος δροῦ διεξάγεται, ὅπως ἄλλωστε σ' ὁ διόληρη τὴν κοινωνία, η πάλη ἀνάμεσα στὸ παλαῦ καὶ τὸ νέο, ἀνάμεσα στὴν κυρίαρχη ἰδεολογία καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ καθολικὴ ἐπιστημονικὴ προσέγγιση (δχι βέβαια τεχνοκρατική) τῆς λογοτεχνίας: πιὸ ἀπλά, η πάλη γιὰ μιὰ νέα πρακτικὴ τῆς λογοτεχνίας.

Ἐδῶ μποροῦμε νὰ γυρίσουμε στὴ λενινιστικὴ θεωρία καὶ πολιτικὴ γιὰ τὴν ίδεολογία. Καὶ θὰ καταλάβουμε γιατὶ δι Λένιν ἀπέρριπτε πάντοτε τὴν ἐκφραστικὴ καὶ μηχανιστικὴ θεωρητικὴ τῆς ίδεολογίας. Στὸ Τί νὰ κάνουμε (1902), στὴν πολεμικὴ του ἐνάντια στὸν δτζοβιστές (1908), δρως ἐπίσης στὶς συζητήσεις γιὰ τὴν πολιτιστικὴ πολιτικὴ τοῦ 1918, βρίσκουμε συνέχεια μιὰ θεωρητικὴ σταθερὰ ποὺ ἀφενὸς ἐπιμένει σὲ μιὰ δργαντικὴ καὶ θεσμικὴ προσέγγιση τῶν ίδεολογικῶν ζητημάτων (θεωρία γιὰ τὸ κόμμα, θεώρηση τῶν πολιτιστικῶν ζητημάτων μὲ ἀφετηρία τὸ «πολιτιστικὸ ἐπίπεδο» τῶν μαζῶν), καὶ ἀφετέρου προσπαθεῖ νὰ ὑπογραμίσει τὴν ἀναγκαία διάκριση ἀνάμεσα στὴν μαρξιστικὴ θεωρία ως ἐπιστήμη ποὺ χρειάζεται ἀνάπτυξη (ποὺ δὲν εἶναι δηλαδὴ ἐκφραση μόνο τοῦ αὐθορμητισμοῦ τῶν κοινωνικῶν φορέων) καὶ τὴν ίδεολογία. Αὐτὲς οἱ δύο διαδικασίες εἶναι ἀδιαχώριστες: η διάκριση ἐπιστήμη/ίδεολογία δὲν εἶναι αὐστηρὰ καὶ μόνο ἐπιστημολογική, ἀλλὰ καὶ πολιτική.

"Αν σὲ μιὰ ταξικὴ κοινωνία η θεωρία δὲν εἶναι προϊὸν τοῦ αὐθορμητισμοῦ τῶν μαζῶν, καίτοι γιὰ τὸν Λένιν δ αὐθορμητισμὸς εἶναι «ἔμβρυο τὸ συνειδητό», αὐτὸ δφεύλεται στὸ δτι η κυρίαρχη ίδεολογία παραμένει η ίδεολογία τῆς κυρίαρχης τάξης, δχι μόνο στὸ ἐπίπεδο τῶν «ἰδεῶν», ἀλλὰ καὶ στὸν τρόπο υλικῆς καὶ θεσμικῆς παραγωγῆς ίδεων, μύθων καὶ συστημάτων συμπεριφορᾶς. Απὸ αὐτὴ τὴ ἀποψη ὑπάρχει μιὰ ποιοτικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς κυρίαρχες ίδεολογίες οἱ δροῖες ἔχουν μιὰ λειτουργία παραγνώρισης καὶ διαστρέβλωσης τῆς πραγματικότητας, καὶ σ' αὐτὸ ποὺ δ Λένιν ὄνομάζει προλεταριακὴ ίδεολογία (ποὺ δρως παρατηρήσε δ Waldeck Rochet στὸ συνέδριο τοῦ 'Αρχαντέγ¹⁵ τὸ 1966 εἶναι «σύνώνυμη μὲ τὴ θεωρία τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ συνδέει τὴ θεωρία μὲ τὴν πρακτική». Διαφορετικά, η ζωτικὴ γιὰ τὸν μαρξισμὸ διάκριση ίδεολογίες-ἐπιστήμες, δχι μόνο δὲν ἀποκλείει ἄλλα συνεπάγεται τὸν μετασχηματισμὸ ποὺ συντελεῖται ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ οἱ μάζες κατακτοῦν

μέσα σε μιά σοσιαλιστική διαδικασία την έπιστημη και την κουλτούρα.

Και όπως τόνισε δ' Ἀλτουσέρ, αὐτὸ δὲν σημαίνει ἔξαφάνιση τῆς ἰδεολογίας, ἡ δοτία εἶναι οὐσιαστικὴ γιὰ κάθε κοινωνία, ἀλλὰ σημαίνει διτὶ ἡ ἰδεολογία μπορεῖ νὰ γίνει «συνειδητὸ ἐργαλεῖο πράξης πάνω στὸ ιστορικὸ γίγνεσθαι».

«Ομως, γιὰ τοὺς ἔδιους λόγους ποὺ δὲν μποροῦμε νὰ ταυτίσουμε τὶς ἰδεολογίες μὲ ἄπλα συστήματα ἰδεῶν, δὲν μποροῦμε καὶ νὰ τὶς συμπτέξουμε ἐκ τῶν προτέρων σὲ ἔναν γενικὸ θεωρητικὸ καὶ ἀνιστορικὸ δρισμό. Εἶναι σωστότερο, ἀντὶ νὰ μιλοῦμε γιὰ μαρξιστικὴ θεωρία τῆς ἰδεολογίας, νὰ ἀναφερόμαστε σὲ μαρξιστικὴ τυπολογία τῶν ἰδεολογιῶν καὶ στὶς λειτουργίες τους σὲ ἔναν τρόπο παραγωγῆς, σὲ μιὰ συγκυρία ἔξειδικευμένων ταξικῶν ἀγώνων. Αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ λόγος ποὺ οἱ ἰδεολογίες σήμερα θέτουν σειρὰ ἐρωτημάτων στὴ λογοτεχνία, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο ποὺ ὑπανιχήκαμε στὴν ἀρχῇ: στὴν ὁροθέτηση τοῦ «λογοτεχνικοῦ». Φυσικά, δὲν σκέφτεται κανεὶς νὰ ἀπορρίψει τὴν ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση τῆς λογοτεχνίας καὶ τὴ σχετικὴ τῆς αὐτονομία, ἀλλὰ νὰ καταλάβει ποὺ εἰς συνθήκες καθιστοῦν ἐφικτὸ ἔνα τέτοιο ἐγχείρημα. »Αν δὲν θέλουμε, παραμεριζόντας τὸν αἰσθητικὸ φετιχισμὸ τοῦ ὠραιού ἀντικειμένου, νὰ περιπέσουμε σὲ ἔναν «φετιχισμὸ τῆς ὥλης» (Αἰζενστάιν) ὡς αὐτοσκοπό, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ λάβουμε ὑπόψη τὰ ἰδεολογικὰ καὶ κοινωνικὰ κριτήρια ποὺ συνιστοῦν τὰ σύνορα τῆς λογοτεχνίας.

«Οτι δὲν πρόκειται γιὰ σύστημα μορφῶν, εἰδῶν, γιὰ σύστημα ἄλχονο, ἀναλλοίωτο, ποὺ δὲν ἐπιδέχεται νὰ τὸ «ἀποσυνθέσουμε», τὸ δείχνει ἀρκετὰ καλὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μπρέχτ, μὲ τὴν τόσο ἐπίκαιορη θεωρητικὴ καὶ πολιτικὴ διδαχὴ του. »Η ἀναζήτηση μιᾶς μαρξιστικῆς ἀντιαριστοτελικῆς αἰσθητικῆς, ποὺ θὰ κρατοῦσε τὶς ἀποστάσεις τῆς ἀπὸ τὸν χειρελανισμὸ χωρὶς ὅτισθοδόμηση σὲ νεοκατιανὲς μορφές, δὲν συνδέεται μὲ τὴν μορφολογικὴ ἀναζήτηση τῆς «θεατρικότητας» στὴν ἀποστασιοποίηση. »Αν, ὅπως λέει δ' Β. Μπέγνιαμιν¹⁶, «τὸ πρωταρχικὸ καθῆκον μιᾶς ἐπικῆς σκηνοθεσίας εἶναι νὰ ὑπογραμμίσει τὴ σχέση τῆς ἀναταριστάμενης πράξης μ' αὐτὸ ποὺ σημαίνει ἀναπάραστηση», ἄρα νὰ προτείνει τὴν ἀναπαράσταση σὰν γνώση τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας τοῦ ἔργου καὶ σὰν κριτικὴ τῶν ἰδεολογιῶν (ὅπως δείχνει δ' Ἀλτουσέρ στὸ Pour Marx)¹⁷, τότε αὐτὴ ἡ θεατρικότητα εἶναι περισσότερο μιὰ κατάκτηση, ποὺ ὀφείλεται στὸν κριτικὸ ἔλεγχο τῶν ἰδεολογιῶν συγκρούσεων στὸ θέατρο. »Η διαλεκτικὴ τοῦ σκηνικοῦ γεγονότος καὶ τῆς σκηνικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ἀδυναμία νὰ διαχωρίσουμε τὸ θέατρο ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, ἡ προσφυγὴ στὴν κοινωνικὴ πρακτικὴ μεταφράζουν μιὰ νέα πρακτικὴ τοῦ θεάτρου (τῆς ἡθοποιίας, τῆς σκηνοθεσίας, τῆς θεατρικῆς συλλογικῆς συμβολῆς). »Ο συγγραφέας παίρνει τὴ θέση τοῦ παραγωγοῦ, καὶ κατὰ τὸν Μπέγνιαμιν ἀναρωτιέται «ποιὰ εἶναι ἡ θέση του στὶς παραγωγικὲς σχέσεις», κοινωνικὲς καὶ λογοτεχνικές. »Ετοι τὸ ἔργο τοῦ Μπρέχτ πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ φωτίσει τὴ λειτουργία τῆς θεατρικῆς ἰδεολογίας, δηλαδὴ τοῦ θεάτρου ὡς ἰδεολογικοῦ πεδίου.

Μιὰ τέτοια πρακτικὴ προϋποθέτει διτὶ ἀντιλαμβανόμαστε τὶς ἰδεολογίες ὡς ἀρθρωμένο καὶ ἴδιότυπο σύστημα ποὺ περιέχει ἄλλα σύνολα καὶ ὑποσύνολα.

Γιὰ νὰ παρακολουθήσουμε ἐδῶ τὴ θεατρικὴ μεταφορά, πρέπει νὰ ὑπενθυμίσουμε τὶς ἀναλύσεις τοῦ Κεφαλαίου, ποὺ ἀνέπτυξε βαθύτερα δ' Λένιν στὴν Ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ στὴ Ρωσία, οἱ διποιες ἀναφέρονται στὴν «τυπολογικὴ» λειτουργία τῶν ἰδεολογιῶν στὸν φεουδαρχικὸ τρόπο παραγωγῆς. »Οπου οἱ κοινωνικὲς σχέσεις εἶναι ἱεραρχικές, προσωπικές, βασισμένες στὴν μικρὴ παραγωγὴ καὶ ἰσχνὴ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, οἱ κοινωνικὲς ἰδεολογικὲς σχέσεις παρεμβαίνουν ἡδη ἀπὸ τὸ πεδίο τῆς ὑποδομῆς ὡς μορφὲς ἔξω-οἰκονομικῆς κυριαρχίας. Σὲ μιὰ παρόμοια κοινωνικὴ δομὴ, δῆλα τὰ κείμενα λειτουργοῦν ὡς θρησκευτικὰ καὶ συμβολικά, γιατὶ ἡ θρησκεία εἶναι ἡ «ἰδεολογικὴ σκηνὴ διεξάγονται δῆλοι οἱ ταξικοὶ ἀγῶνες, ποὺ κρύβονται κάτω ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἔνδυμα». »Οπως λέει δ' Ἐνγκελς «δ' Μεσαίωνας εἶχε ἐνσωματώσει στὴ θεολογία δῆλες τὶς ἄλλες μορφὲς ἰδεολογίας, τὴ φιλοσοφία, τὴν πολιτική, τὸ δίκαιο, καὶ τὶς κατέστησε κλάδους τῆς πρώτης»¹⁸. Καὶ οἱ σημερινὲς ἔρευνες τῶν μαρξιστῶν γιὰ τὸν ἀσιατικὸ τρόπο παραγωγῆς δείχνουν διτὶ σ' αὐτὸν τὸν τύπο κοινωνιῶν, βασισμένο σὲ ἀγοροτικὲς κοινότητες ποὺ τὶς ἐκμεταλλεύεται ἔνα Κράτος-ἰδιοκτήτης μὲ οἰκονομικὲς καὶ τεχνικὲς λειτουργίες, εἰκονίζεται ἔνας ἐνιαίος Κόσμος ωνθυμίζομενος ἀπὸ μιὰ θεία δύναμη, χῶρος διόποτενται κοινωνικὰ καὶ κοσμικὰ νοήματα. Αἴφνης, σὲ δρισμένα κείμενα τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κίνας ἐμφανίζονται μεταποίσεις, ἀναλογικὲς καὶ μεταφορικὲς σχέσεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὴ δυαδικὴ ἀντίθεση φύση/πολιτική, καὶ δῆλο, δῆλως σημειώνεται δ' οριμάνος φιλόσοφος Ιον Μπάνον «ἡ ἐνότητα Βασιλίας-Θεός διολικοποιεῖ τὸν ὑπερβατικὸ παράγοντα (Θεό), θεματοφύλακα τῆς κοινωνικῆς τάξης, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη καθιστᾶ ὑπερβατικὸ τὸν πολιτικὸ παράγοντα (Βασιλιά), ἵερο διεματοφύλακα τῆς ζωῆς καὶ τῆς γονιμότητας»¹⁹.

Αὐτὰ τὰ δύο παραδείγματα παρομένα ἀπὸ προκαπιταλιστικὲς κοινωνίες δείχνουν μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὸν στενὸ δεσμὸ ποὺ ὑπάρχει ὀνάμεσα στὴ λειτουργία ἐνὸς κείμενου, τὶς πρακτικὲς ἰδεολογίες ποὺ τὸ περιβάλλον ὡς αὐτά τοὺ τὰ ὑφολογικὰ στοιχεῖα, καὶ στὶς ταξικὲς μορφὲς πρακτικῆς ποὺ τὸ ὑποστηρίζουν.

Μ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα, ἀς βγάλουμε κάποιο προσωρινὸ συμπέρασμα. »Αν αὐτὴ τὴ στιγμὴ τίθεται πρόβλημα ἐπαναποσδιορισμοῦ τῶν δρίων τῆς λογοτεχνίας, γιὰ μᾶς, τὸ ἔργο μιᾶς μαρξιστικῆς θεωρίας τῆς λογοτεχνίας περνᾶ μέσα ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῆς σημειολογίας τῶν κείμενων (δηλαδὴ αὐτὸν ποὺ εἶναι κείμενο, ἄρα κείμενο λογοτεχνικό) καὶ τοῦ ἰστορικοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, συνδυασμὸς ποὺ συγκεκριμενοποιεῖται στὸ πρόβλημα τῆς τυπολογίας τῶν ἰδεολογιῶν. »Η τυπολογία αὐτῆ, γιὰ νὰ εἶναι ὑλιστικὴ δὲν πρέπει μόνο νὰ ἀναφέρεται σὲ μιὰ κοινωνικο-οἰκονομικὴ ἀνάλυση, ἀλλὰ ἐπίσης σὲ μιὰ προβληματικὴ ὑλιστικῆς προσέγγισης τῆς μορφῆς, σὰν αὐτὴ ποὺ ἀναδεικνύεται στὰ θεατρικὰ κείμενα τοῦ Μπρέχτ καὶ τοῦ Αἰζενστάιν. »Η ἀμφισβήτηση τῶν δρίων τῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ καθηστώτος τῆς, δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα διτὶ παίρνουμε τὸν στειρὸ δρόμο τῆς «μὴ λογοτεχνίας» (λογοτεχνία τῆς ἀρνησης, δῆλως ἡ ἀρνηση τῆς λογοτεχνίας: οἰζικὴ ἀπόρριψη τῶν ἔργων τοῦ παρελθόντος). »Αντι-

θετα, μᾶς βοηθᾶ νὰ ἐμβαθύνουμε τὶς ἰστορικὲς μορφὲς λογοτεχνίας, τὴν ἐμφάνιση/ἐξαφάνιση/μετασχηματισμὸ τους, δηλαδὴ τὴ λογικὴ παραγωγῆς τους. Τότε καταλαβαίνει κανεὶς γιατὶ ὁ Μπρέχτ μπορεῖ νὰ ἀπορρίπτει ταυτόχρονα ὅλη τὴν ἀριστοτελικὴ δραματουργία, ἡ δποία «δὲν ἐπιτρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψη τὶς ἀντικειμενικὲς ἀντιφάσεις τοῦ πραγματικοῦ»²⁰, νὰ ἀγωνίζεται γιὰ «τὸ θέατρο τῆς ἐπιστημονικῆς ἐποχῆς» καὶ νὰ βλέπει στὸν Σαιξηπο «ἔναν μεγάλο ωελιστή»

Τὸ κείμενο τῆς Chr. Glucksman μεταφράστηκε ἀπό τὸν τόμο “Littérature et idéologies” (εἰδικὴ ἔκδοση τοῦ περ. “Nouvelle Critique”) ποὺ περιλαμβάνει εἰσηγήσεις Γάλλων κ.ἄ. κοινωνιολόγων, γλωσσολόγων καὶ σημειολόγων πάνω στὸ θέμα Λογοτεχνία καὶ Ιδεολογίες, στὸ 2ο Συμπόσιο τοῦ Cluny (2, 3, 4 Ἀπριλίου 1970).

1. (Σ.Τ.Μ.) Άπλοϊκη κοινωνιολογία βαφτίστηκε άπο τούς πολέμους ή έπικρατούσα νοούλαξτον δις τή πάποταιλνοπόνθη «μαρξιστική» θεωρία γιά την τέχνη στη Σοβιετική Ενοποίηση. Διαμορφωμένη άπο την Proletkult (ύρων στα 1920), χρηματοποιούσε ός κριτικού γιά την άξιολόγηση ένδειχγον τέχνης την ταξική πολεύστηση του δημιουργού, γιά τὸν δόπιο θεωρούσε δτ είναι άδυντα νά βγει άπο τὸ «ταξικὸν του πετοῖ». Ο Λούκατς πήρε ένεργο και μαχητικό μέρος στις συζητήσεις γιά τη σοσιαλιστική τέχνη, διαπιστώσε ός διαφορούσα άρθρα τη διαφωνία του μὲ την έπισημη σοβιετική θέση κατὰ τὴν παραπομνή του στην Μόσχα (1930-31, και ὡς πολιτικός πρόδροψανς άπο τὴν άνδον τοῦ Χίτλερ δις τὴν απελευθέρωση τῆς Ουγγαρίας), κυρίως διως, συγχρονά τὰ τη θεωρία του γιά την μικτοστρογματική έδωσης μαζί άλλη μέθοδο γιά την μελέτη τῆς λογοτεχνίας.

2. (Σ.Τ.Μ.) Βλ. Ἑλληνικά: Μάρξ "Ἐγγκελς, Κείμενα γιὰ τὴν λογοτεχνία καὶ τὴν τέχνην, ἐπιλογή-παρουσίας" C. Salinari, μετρ. Στ. Χωνιάτη-Πόπολος. Ἐξάντας, Ἀθήνα 1975, σελ. 132-135. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἑπτοτολή τοῦ "Ἐγγκελς πόδες τῇ δ. Harkness ἡ δοτία τοῦ ἔπειτα λογία τοῦ μυθιστόρημά της *City Girl*. Τὸ σχετικὸ χωρίο τοῦ Ε. γιὰ τὸν Μπαλζάκ ποὺ «ἀναγκάστηκε νὰ πάει κόντρα στὶς ταξικὲς τοῦ συμπάθειες καὶ στὶς πολιτικὲς του προκαταλήψεις», γεγονός που δὲ Ἐ. θεωρεῖ «ἴναν ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους θριάμβους τοῦ ρεαλισμοῦ», βρίσκεται στη σελ. 134. (Ἐνδιαφέρουσα διευκρίνιση τοῦ Salinari γιὰ τὸ πρόβλημα, στὴ σημ. 51.)

σηριανός, 51).
 3. (Σ.Τ.Μ.) Τέχνη πού βασίζεται στην άρχι της πολιτικής τάσης, δηλαδή προσπαθεί να έκφρασει βάσει προκαθορισμένου σχεδίου τις πολιτικές άποψεις του δημιουργού, είναι τό νόμος που δόθηκε στον σοσιαλιστικό ρεαλισμό άπω τὸν Ζντάνοφ καὶ υιοθετήθηκε άπω τὸ 10 Συνέδριο σοβιετικών συγγραφέων (1934), μὲ τὸ σκεπτικὸ διὰ τοῦ ἐποχῆ ταξικῆς πάλης, δὲν μπορεῖ νὰ ύπαρχει παρὰ ταξικὴ λογοτεχνία, λογοτεχνία πού έκφραζει τὴ διαμορφωμένη πολιτικὴ ἀποψη (τάση) τοῦ συγγραφέα (Ζντάνοφ). Ἀκόμη, διὰ τοῦ «ἡ σοβιετικὴ λογοτεχνία πρέπει νὰ ξέρει νὰ προστάνει τοὺς θρόνους μας καὶ νὰ καλλιτεχνικὴ δημιουργία πρέπει νὰ συμβαδίζει μὲ τὸ καθετόν τῆς ίδεολογικῆς μεταλλαγῆς καὶ τὴν μόρφωση τῶν ἔργων» (Απὸ τὶς ἀποφάσεις τοῦ 10 ουνεδρίου σοβιετικῶν συγγραφέων). Τὰ κέιμενα τοῦ συ-

γιατί «πάντοτε έφερνε στή σκηνή ποσότητες ἀπό ἀκατέργαστη ὥλη», καὶ γιατί στά ἔργα του «ὑπάρχουν πολύτιμες τομές δύο τὸ νέο παλεύει μὲ τὸ παλαιό». Πάνω ἀπ' ὅλα δῆμος θά ἥπετε νὰ καταλάβουμε δτὶ ἡ ἰδεολογικὴ πάλη στὸ χῶρο τῆς λογοτεχνίας περνᾶ σήμερα ὀναγκαστικὰ καὶ ταυτόχρονα ἀπὸ τὸν ἐκδημοκρατισμὸ καὶ τὴν ἐπαναξιολόγηση τῆς κουλτούρας καὶ ἀπὸ τὴν πάλη γιὰ μιὰ νέα πρακτικὴ τῆς κουλτούρας, μιὰ κουλτούρα νέου τύπου.

8. *Théorie de la littérature*, Seuil.

9. (Σ.Τ.Μ.) Φορμαλιστές, φορμαλισμός, είναι χαρακτηρισμός που μάλλον υποτιμητικά προσέδωσαν οι διάτιταλοί του σε μια δύμαδα κριτικών που δρούσε στη Ρωσία μεταξύ 1915-1930. Το κίνημα δημιουργείται με τη συγκρότηση, το χειμώνα 1914-15, της «Γλωσσολογικού κύκλου της Μόσχας», που δημιουργείται νά χρησιμοποιεί για την ποιητική κινήσης ανάλυση τη δομική γλωσσολογία και συνδέθηκε με την καλλιτεχνική ποστοπορφία της έποχης: τόν φουτουρισμό. Οι φορμαλιστές προστάθησαν νά προσεγγίσουν τά λογοτεχνικά κείμενα με τις μεθόδους της γλωσσολογίας και άπεριτταν κάθε βιοηθητική μεθόδου μελέτης των κειμένων, την ψυχολογική, φιλοσοφική ή κοινωνιολογική. Ισχυρίζονταν πώς η μεθόδος πρέπει νά είναι συναρφής με τά διντικέμενο μελέτης, νά άπορει άπ' αντό, ότι δέν ύπάρχει καθεαυτή μεθόδος, στάση που τούς δημιουργεί στη διακήρυξη ότι ή έπιστημη είναι ανέξαρτη άπο τη θεωρία. Στην πορεία οι φορμαλιστές διεύνωνται τις άποψεις τους, πλούτισαν τις μεθόδους τους και μᾶς ξένουν δώσοντας ζειδόλογες συνθετικές έργασις για τη λογοτεχνία και τη γλώσσα. Ή η παραπάνω βιβλιογραφική παραπομπή της Glucksman αναφέρεται σ' έναν τόμο όπου γίνεται παρουσίαση, ίστορια και ανάσκαψη της έκπτυσης τού έργου των φορμαλιστών, μαζί με μάλι ανθολογία διντικροσυνεικόπετων κειμένων τους.

10. *Études philosophiques*, Éd. Sociales.
11. (*Σ.τ.Μ.*) 'Ο Τινάνοφ, τὸ ἀναγνωρίζουν ἄλλωστε καὶ οἱ ἰδού οἱ φορμαλιστές, προώθησε ἀποφασιστικά τὴ φορμαλιστικὴ μέθοδο διατυπώνοντας τὴν ἀπόψη δι, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθεαετοῦ λογοτεχνικοῦ καίμενο, ποὺ εἶναι ἔνα σύστημα ἀποτελούμενο ἀπὸ τὰ ἴδιατα στοιχεῖα τοῦ (θέμα, ψφορ, ωριμός, λεξιλόγιο κ.πλ.), ἡ λογοτεχνία, τὸ λογοτεχνικὸ φανώνομεν εἶναι ἐπίσης ἔνα σύστημα ποὺ λειτουργεῖ σε συνάρτηση μὲ τὴν κοινωνικὴ ζωή, καὶ δι, μόνο μελετώντας τὴν ἀμοιβαία συνοικία αὐτῶν τὸν δύο συστήματαν μποροῦμε νὰ φτάσουμε σὲ μιὰ ἐπιστήμη τῆς λογοτεχνίας.

12. «De l'évolution littéraire», *Théorie de la littérature*,
12. Séminaire, no 1/2, 1969.

13. *Sémiotica*, τεῦχ. 1/2, 1969.
 14. Πολυγραφημένες παραδόσεις γιὰ τοὺς ἐπιστήμονες.

στημόνες.
15. (Σ. τ.Μ.) Το 1966 συνήλθε στο «Αρχαντέγι ή Κεντρική» Επιτροπή του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος και συζήτησε τά προβλήματα της ιδεολογίας, της κουλτούρας και της λογοτεχνίας-τέγγυων.

16. (Στὰ ἑλληνικά:) Β. Μπένγιαμιν, Δοκίμια για τὸ Μπρέχτ, μτφρ. Ν. Κολοβός. Πύλη, Ἀθήνα

1972.
17. L. Althusser, «Le Piccolo, Bertolazzi et Brecht», *Pour Marx*, Maspéro.

18. L. Feuerbach et la fin de la philosophie classique allemande, Ed. Sociales.

que demandé, Ed. Sociales.
 19. Sur le mode de production asiatique
 C.E.R.M., Ed. Sociales.
 20. L'Asiatique, 177-181

20. L'Achat du cuivre, σελ. 177-181.